

تأثیر حالت و وضعیت زیان دیده بر مسؤولیت عامل زیان

مهدی خادم سربخش^۱

چکیده

در ورود خسارت به زیان دیده، گاه به مواردی برخورد می‌کنیم که شرایط فیزیکی، روانی، اجتماعی و اقتصادی زیان دیده به گونه‌ای است که می‌تواند در ورود یا افزایش خسارت وارده به وی مؤثر باشد؛ در این موارد، این پرسش مطرح می‌شود که آیا عامل زیان می‌تواند برای کاهش بار مسؤولیت خود به این حالات استناد کند و در صورت مثبت بودن پاسخ، تحت چه شرایطی این امر امکان‌پذیر است؟ به نظر می‌رسد، با توجه به تمایل عمومی حاکم بر اغلب نظام‌های حقوقی جهان، بهتر است میان صور حالت و وضعیت زیان دیده تفاوت گذاشته شود. همچنین باید به این نتیجه قائل شد که عامل زیان در دو صورت می‌تواند برای رهایی خویش از مسؤولیت به این حالات و شرایط استناد کند. نخست آن که، حالت

۱. دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشگاه قم.

جسمی، روانی و وضعیت اجتماعی و اقتصادی زیان‌دیده سبب ورود خسارت شود؛ به نحوی که، اگر زیان‌دیده در این شرایط نمی‌بود، هیچ خسارتی نیز به بار نمی‌آمد. دیگر آن که، وضعیت اجتماعی و اقتصادی زیان‌دیده سبب افزایش خسارت شود. با این وجود، در این موارد نیز عمد عامل زیان و یا پیش‌بینی حالت و وضعیت زیان‌دیده توسط شخص عامل، مانع تأثیرگذاری این حالت و وضعیت بر مسؤولیت عامل زیان می‌شود.

واژگان کلیدی:

مسؤولیت مدنی، زیان‌دیده، عامل زیان، حالت جسمی و روانی، وضعیت اجتماعی و اقتصادی.

۱. درآمد

یکی از مباحثی که از دیرباز در زمینه‌ی حقوق مسؤولیت مدنی و جبران خسارات مطرح بوده و منشأ طرح اندیشه‌های حقوقی مختلف در نظام‌های حقوقی جهان شده است، موضوع نقش زیان دیده در مسؤولیت عامل زیان است. این نقش، می‌تواند در شکل عمل و یا صرف حالت زیان دیده تجلی یابد. در حالت نخست، این عمل می‌تواند، از یک سو به صورت فعل و یا ترک فعل نمایان شود و از سوی دیگر، می‌تواند با تقصیر زیان دیده و یا بدون تقصیر وی همراه باشد. حالت زیان دیده نیز می‌تواند، مسبوق به تقصیر زیان دیده و یا فقدان چنین تقصیری باشد. این امر می‌تواند بر حالت‌های جسمانی، روحی و وضعیت اجتماعی و اقتصادی زیان دیده مشتمل باشد. پرسش بنیادینی که در این خصوص مطرح می‌شود، این است که هر گاه حالت و وضعیت زیان دیده در ورود و یا تشدید زیان وارده به وی، مؤثر باشد، آیا این امر می‌تواند بر مسؤولیت عامل زیان، مؤثر باشد؟ در صورت مثبت بودن پاسخ، شرایط این تأثیر چیست؟

تأثیر حالت زیان دیده بر مسؤولیت عامل زیان می‌تواند از دو جهت بررسی شود. نخست، تأثیر این امر در ایجاد مسؤولیت برای عامل زیان و دیگری، تأثیر آن در کاهش مسؤولیت عامل زیان.

در بیشتر نظام‌های حقوقی جهان، این اصل کلی وجود دارد که حالت زیان دیده نمی‌تواند در مسؤولیت عامل زیان تأثیری داشته باشد؛ به نحوی که، عامل زیان نمی‌تواند برای کاهش مسؤولیت خود به این شرایط استناد کند؛ چرا که، عامل زیان، قربانیان خود را در وضع موجود آن‌ها می‌گیرد.^۱ این اصل که در حقوق کامن‌لا به «مجمه‌ی نازک»^۲ معروف گشته، در نظام‌های حقوقی بسیاری نسبت به حالت‌های جسمی زیان دیده، اعم از معایب جسمی و بیماری‌ها، به شدت اجرا می‌شود؛ هر چند بیماری زیان دیده بسیار نادر و برای عامل زیان امری غیرقابل پیش‌بینی باشد؛ چرا که، در صدمات و ضررهای جسمانی، تئوری «قابلیت احتمال»^۳ برای عامل زیان به نحو

۱. برای دیدن استثنائات این قاعده رک:

A. M Honore, Causation and Remoteness of Damage in International Encyclopedia of Comparative Law, Vol. XI, Torts, Part.2, p. 130.

2. Thing Skull

3. Probability Theorise

وسیعی به اجرا در می‌آید. همچنین اعمال این اصل در نظام‌های حقوقی بسیاری به ضعف‌های روحی نیز گسترش پیدا کرده است؛ اعمال این قاعده حتی در نظام حقوقی کامن‌لا به اعتقادات مذهبی زیان‌دیده (Ashorth, 1996, p.108) نیز تسری یافته است؛ (Elliot & Quin, 2009, p.53؛ Honore, op.cit, p.129) اما، اعمال آن نسبت به حالت و وضعیت اقتصادی و اجتماعی زیان‌دیده، مورد تردید و انکار است. به عبارت گویاتر، اصل این است که حالت زیان‌دیده، عاملی برای ایجاد مسؤولیت عامل زیان می‌باشد و نه دفاعی برای وی و در جهت کاستن از بار مسؤولیت او.^۱ از این رو، پرسش این است که تحت چه شرایطی حالت و وضعیت زیان‌دیده می‌تواند برای عامل زیان، دفاع تلقی شود و او را جزئاً یا کلاً از مسؤولیت برهاند؟ در این راستا، باید به چند موضوع توجه داشت:

نخست آن‌که، تأثیر حالت زیان‌دیده هنگامی است که این امر به ورود زیان و یا شدت آن کمک کند، و آلا بررسی صرف حالت زیان‌دیده بدون این‌که در میزان زیان وارده تأثیری داشته باشد، فاقد توجیه عقلی است؛ زیرا، در این صورت میان حالت زیان‌دیده و زیان وارده، رابطه‌ی سببیتی وجود نخواهد داشت.

دیگر آن‌که، در این نوشتار، بحث تأثیر وضعیت زیان‌دیده، به وضعیت و حالتی محدود است که پیش از بروز فعل زیانبار وجود داشته است؛ و آلا اگر حالت زیان‌باری که زیان‌دیده با آن مواجه است، مانند ابتلا به بیماری سخت و صعب‌العلاجی چون ایدز، در اثر فعل زیانبار عامل زیان به وجود آمده و به زیان منتهی شود، در مسؤولیت فاعل فعل زیانبار تردیدی نیست؛ هر چند بروز این حالت و زیان برای عامل زیان قابل پیش‌بینی نباشد؛ چرا که، بر طبق قاعده‌ی علت بلافضل سبب اصلی است^۲، هر حادثه‌ی زیانباری که در نتیجه‌ی فعل زیانبار حادث می‌شود، به مانند فعل زیانبار است.^۳

۱. بند «ج» ماده‌ی ۲۰۶ قانون مجازات اسلامی.

2. Causa causae est causa causati.

۲. در این باره رأی صادره شده از یکی از دادگاه‌های عمومی تهران شایان توجه است. در این پرونده، عامل زیان با شخصی تصادف می‌کند؛ در نتیجه‌ی این تصادف پای چپ زیان‌دیده قطع شده اما، زیان‌دیده به علت عفونت ناشی از قطع پا فوت می‌کند. با این حال دادگاه خوانده را به قتل غیرعمد محکوم می‌کند. برای دیدن مفاد این رأی و قطعیت آن رک: یدالله بازگیر، منتخب آراء قطعیت یافته در امور جزایی در قتل و ضرب و جرح عمدی و غیر عمدی، انتشارات بازگیر، تهران، ۱۳۸۲، ص ۱۳۵.

سوم آن‌که، تردیدی نیست که حالت و وضعیت زیان‌دیده اگر به تقصیر او متناسب باشد، در مسؤولیت عامل زیان مؤثر بوده و می‌تواند عاملی باشد برای رفع و یا تخفیف مسؤولیت وی.^۱ مانند حالت جسمی فرد مستی که در اثر خوردن مایعات سکرآور در لحظه‌ی تصادف، به بروز حادثه کمک می‌کند.

چهارم آن‌که، اگر وضعیت بیمارگونه‌ی زیان‌دیده حاصل آسیبی باشد که در گذشته متحمل آن شده و به صورت یک عارضه‌ی ثابت درآمده باشد و فعل عامل زیان تنها آن را تشدید کرده باشد، وضعیت زیان‌دیده بر مسؤولیت عامل زیان اثر گذاشته و او را جزئاً یا کلاً از مسؤولیت معاف خواهد کرد؛ به نحوی که، در این شرایط خواننده تنها مسؤول خسارتی است که به بار آورده است؛ هر چند در این شرایط نیز اگر خواننده در کنار تشدید ناتوانی پیشین، ماهیت آن را نیز به کلی دگرگون کرده

۱. برای دیدن تأثیر تقصیر زیان‌دیده بر مسؤولیت عامل زیان ر.ک:

A. M Honore, op. cit, p. 94; Jenny Steel, Tort Law, Oxford University Press, Oxford, 2007, p.270; Vinienn Harpwood, Modern Tort Law, Cavendish Publishing, 2003, p. 413; Peter Birks, English Private Law, Oxford University Press, Oxford, 2000, in II volume, v. II, p. 466; B.C Marquesinis & S.F Deakin, Tort Law, Clarendon Press, Oxford, 2000, p. 640; Mark Lunney & Ken Oliphant, Tort Law, Oxford Press, Oxford, 2000, p.243.

محمود کاظمی، آثار تقصیر زیان‌دیده بر مسؤولیت مدنی، فصلنامه‌ی پژوهشی دانشگاه امام صادق، زمستان ۱۳۸۴، ش. ۲۸، ص ۱۱۲ به بعد؛ لعیا جنیدی، تقصیر زیان‌دیده، مجله‌ی دانشکده‌ی حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، زمستان ۱۳۷۸، ش ۴۶، ص ۵۶ به بعد؛ احمد بیگی حبیب‌آبادی، تقصیر نسبی زیان‌دیده، پژوهش‌های حقوقی، آذر و دی ۱۳۷۷، ش ۱۱، ص ۴۱ به بعد. در فقه نیز تقصیر زیان‌دیده با عنوان قاعده‌ی «اقدام» از سوی فقها بحث شده است. برای نمونه می‌توان به موارد زیر اشاره نمود: هر گاه شخصی دیگری را در آتش یا در آب اندازد و وی از روی عمد یا تنبلی خود را از آتش بیرون نیاورد، زیان‌دیده حق قصاص و دیه ندارد؛ در این حالت برای شخص جانی دیه‌ی انداختن در آتش یا آب ثابت است؛ زیرا، زیان‌دیده در ورود زیان به خود شرکت داشته است (ر.ک: ابن‌طالب محمدبن حسن (فخر المحققین)، ایضاح الفوائد، انتشارات مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان، ۱۳۸۹ هـ. ج ۴، ص ۵۶۰؛ روح‌الله الموسوی الخمینی، تحریر الوسیله، انتشارات دارالصراف المستقیم، ۱۴۰۳ هـ ج ۲، ص ۵۱۰، ابوالقاسم نجم‌الدین حلی (محقق حلی)، شرایع الاسلام، انتشارات دارالتفسیر، ج ۴، ص ۱۸۲). هر گاه کسی فردی را در قفس شصیر رها نماید و زیان‌دیده بتواند با فرار از ورود زیان به خود جلوگیری کند، اما از این کار خودداری ورزد، قصاص ندارد؛ چرا که، زیان‌دیده در ورود زیان به خود اعانت کرده است (ر.ک: زین‌الدین جبعی (شهید ثانی)، الروضه البهیة، انتشارات ارغوان دانش، ۱۴۲۶ هـ ج ۲، ص ۴۹۸؛ روح‌الله الموسوی الخمینی، پیشین، ص ۵۱۲). هر گاه کسی بدون اجازه وارد ملک دیگری شود و به واسطه‌ی وجود چاه یا سنگ یا سنگ شکاری صاحب منزل دچار صدمه شود، خونش هدر است؛ چرا که، متجاوز محسوب می‌شود (عبدالله مامقانی، منهاج المتقین، انتشارات مؤسسه آل‌البیت، ص ۵۲۲؛ روح‌الله الموسوی الخمینی، پیشین، ص ۵۱۲؛ زین‌الدین جبعی (شهید ثانی)، پیشین، ص ۴۹۹؛ احمد خوانساری، جامع المدارک، انتشارات مکتبه الصدوق، ۱۳۶۴، ج ۶، ص ۲۰۷).

باشد، عامل زیان نمی‌تواند برای کاهش مسؤلیت خود به وضعیت پیشین زیان‌دیده استناد کند. به عنوان مثال، کسی که تنها چشم زیان‌دیده را کور کرده، نمی‌تواند به حالت زیان‌دیده (یک چشمی بودن) استناد کند؛ (ژوردن، ۱۳۸۵، ص ۲۲۱) چرا که، در نتیجه‌ی فعل وی، زیان‌دیده کور مطلق شده است.^۱

باید توجه داشت که فایده‌ی عملی بحث تأثیر حالت و وضعیت زیان‌دیده بر مسؤلیت عامل زیان تنها به حقوق مسؤلیت مدنی و مباحث مربوط به آن محدود نمی‌شود؛ بلکه، با توجه به لزوم احراز نیت سوء عامل زیان در بسیاری از جرایم، تأثیر این حالت و وضعیت در زیان وارده، می‌تواند در سلب مسؤلیت کیفری عامل زیان نیز مؤثر باشد؛ زیرا، متهم می‌تواند با اثبات عدم علم خود به حالت و وضعیت زیان‌دیده، عدم وجود نیت سوء در رفتار خویش را اثبات و حداقل خود را از مسؤلیت کیفری برهاند. (Ashorth, op.cit, p.107) به هر حال، همان‌گونه که در نظام حقوقی کامن‌لا گفته شده و در حقوق ایران نیز برخی آراء صادره از محاکم، آن را مورد تأکید قرار داده‌اند،^۲ در جرایمی که اثبات نیت سوء مجرم لازم دانسته می‌شود، عدم علم مجرم به حالت و وضعیت خاص زیان‌دیده عاملی در سلب مسؤلیت کیفری وی می‌باشد.^۳

با توجه به ابهامات موجود پیرامون مسأله‌ی تأثیر حالت و وضعیت زیان‌دیده بر مسؤلیت عامل زیان در این نوشتار، ابتدا این موضوع بررسی شده و سپس، شرایط این تأثیر تبیین و سرانجام، صور تأثیرگذار حالت و وضعیت زیان‌دیده بیان می‌شود.

۱. ماده‌ی ۲۸۴ قانون مجازات اسلامی در این خصوص مقرر می‌کند: «هرگاه شخصی که دارای دو چشم است چشم کسی را که فقط دارای یک چشم است درآورد مجنی‌علیه می‌تواند یک چشم جانی را قصاص کند و نصف دیه کامل را هم دریافت نماید یا ... دیه کامل بگیرد...». این حکم در ماده‌ی ۳۷۷ این قانون نیز تکرار شده است.

۲. برای مثال، در پرونده‌ای، شخصی در نتیجه‌ی درگیری با متهم و در اثر ضربات مشت وی به داخل جوی آب افتاده و به علت داشتن بیماری قلبی و منقلب شدن حالش پیش از رسیدن به بیمارستان فوت می‌کند. دادگاه در رأی اصاری، با توجه به تشخیص پزشکی قانونی مبنی بر این‌که سکنه‌ی قلبی نتیجه‌ی درگیری و هیجان و اضطراب ناشی از درگیری بوده است، متهم را با توجه به عدم آگاهی وی از بیماری قلبی متوفی و منتفی بودن نیت سوء وی به قتل غیرعمد محکوم می‌نماید رک: رأی اصاری شماره‌ی ۲۵، مورخ ۱۳۷۵/۱۰/۴، به نقل از احمد باختر، مجموعه آرا اصاری دیوان عالی کشور، انتشارات جنگل، تهران، ۱۳۸۶، ص ۲۳۷.

۳. در تأیید این نظر می‌توان به بند «ج» ماده‌ی ۲۰۶ قانون مجازات اسلامی استفاده کرد. این بند مبین این حکم صریح است که اگر کسی عمداً و با علم به شرایط جسمی مجنی‌علیه، عملی را مرتکب شود که نوعاً کشنده نیست، اما به دلیل شرایط جسمی مجنی‌علیه به کشتن وی منجر می‌شود، فرد ضارب مرتکب قتل عمدی شده است.

۲. ادله‌ی فقدان تأثیر حالت و وضعیت زیان‌دیده

قائلین به عدم تأثیر وضعیت و یا حالت زیان‌دیده، در مسؤولیت عامل زیان بر این باورند که آنچه در مسؤولیت مدنی مهم و ضروری است، پیش‌بینی زیان توسط عامل زیان است و نه پیش‌بینی حدود و میزان آن. همین‌که زیانبار بودن عملی برای وی قابل پیش‌بینی باشد، برای مسؤولیت وی کفایت می‌کند و دیگر نیازی به پیش‌بینی حدود زیان ناشی از آن عمل نیست. بنابراین، هر گاه خسارت وارده بر زیان‌دیده به دلیل ضعف قوای جسمانی و یا شرایط خاص اجتماعی و اقتصادی وی تشدید شود، این امر نمی‌تواند برای عامل زیان، دفاع محسوب شود؛ چراکه، این فرد قادر به پیش‌بینی ورود زیان بوده است، هر چند در حدود و میزان زیان قدرت پیش‌بینی نداشته است.

دلیل دیگر آن‌که، حالت زیان‌دیده سببی ایستا تلقی می‌شود که به واسطه‌ی سبب پویا، که همان فعل عامل زیان است، به حرکت در می‌آید؛ همان‌گونه که در مباحث مسؤولیت مدنی، توسط برخی از حقوقدانان انگلیسی و آلمانی، (اردبیلی، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۱۶۵) بیان شده است، برای احراز رابطه‌ی سببیت میان زیان و فعل زیانبار، بهتر است میان شروط پویا و ایستا تفاوت قائل شد؛ تنها شرط پویا که قادر است در عالم خارج دگرگونی ایجاد کند، مؤثر در حدوث صدمه و ضرر می‌باشند؛ بر این اساس، نمی‌توان حالت زیان‌دیده را در مسؤولیت عامل زیان دخالت داد؛ زیرا، شروط ایستا فقط زمینه‌ی مساعد حدوث نتیجه را فراهم آورده و نقش دیگری ندارند. بنابراین، همان‌گونه که در صورت اجتماع سبب ایستا و سبب پویا، مسؤولیت بر عهده‌ی سبب پویا است، نقش زیان‌دیده، که در حالت و وضعیت وی تجسم پیدا کرده، سببی ایستا محسوب می‌شود؛ سببی که نمی‌تواند در مسؤولیت عامل زیان مؤثر واقع شود؛ چرا که، عامل زیان قربانیان خود را در وضع موجود آن‌ها می‌گیرد.^۱

دلیل سوم، که از دیگر ادله قوی‌تر به نظر می‌رسد، این است که باید مسؤولیت ناشی از فعل باشد؛ امری که گاه باید با خطا نیز همراه شود. صرف حالت کسی نمی‌تواند عامل ایجاد مسؤولیت برای وی باشد؛ چرا که، مفهوم فعل در کنار مفاهیمی چون تقصیر، علیت و خسارت، عناصر بلامنازع هستند که مسؤولیت را

1. Tortfeasor takes victim as he finds him.

تشکیل می‌دهند؛ (حسینی‌نژاد، ۱۳۷۷، ص ۲۰) نه تنها مسؤولیت، بلکه اساساً حقوق نیز این چنین است. بی‌تردید حقوق، تنها مفهومی مربوط به اعمال و سلوک آدمی است؛ محال است به صفاتی از قبیل حق، ناحق، عدل و یا ظلم اندیشید، بدون آن‌که، این مفاهیم در حیطه‌ی عمل یا سلوک انسان پیاده و اجرا شود.

پرسشی که مطرح می‌شود، این است که حقیقت عمل چیست؟ آیا حالت زیان‌دیده می‌تواند به عنوان یک عمل، لحاظ شود؟ در پاسخ باید گفت که عمل، واقعه‌ای طبیعی و در عین حال ارادی است؛ به عبارت دیگر، عمل پدیده‌ای است که به شخصی اسناد داده می‌شود و دارای دو عنصر است: نخست، امری بیرونی است که به بروز عینی و یا حقیقتی که متعلق به دنیای مادی است، برمی‌گردد و دیگر آن‌که، امری درونی است که هویتی روانی و یا تأییدی ارادی دارد. بنابراین، با توجه به این دو شرط، باید گفت پدیده‌ای، عمل تلقی می‌شود که از انسان سر بزند و مبین بروزی از اراده‌ی وی و یا رفتاری منسوب به او باشد. (دل و کیو، ۱۳۸۰، ص ۲۳) صرف حالت زیان‌دیده که هیچ نماد بیرونی ندارد، نمی‌تواند مصداقی از عمل باشد.

چهارم آن‌که، در نظام حقوقی ایران، مقنن، هیچ‌گاه حالت زیان‌دیده را در میزان مسؤولیت عامل زیان، به عنوان یک اهرم کاهش‌دهنده‌ی مسؤولیت، دخالت نداده؛ بلکه به عکس، این حالت را به عنوان اهرمی برای اثبات هر چه بیشتر مسؤولیت عامل زیان به کار برده است. بند «ج» ماده‌ی ۲۰۶ قانون مجازات اسلامی^۱، و ماده‌ی ۲۸۴ همان قانون، و همچنین ماده‌ی ۲۰۴ قانون مدنی، بر این امر تصریح دارند.

۳. ادله‌ی تأثیر حالت و وضعیت زیان‌دیده:

نخستین دلیل قائلین به تأثیر حالت زیان‌دیده در مسؤولیت عامل زیان، وجود رابطه‌ی سببیت میان حالت زیان‌دیده و زیان وارده است. مطابق نظریه‌ی تبیینی^۲،

۱. «قتل در موارد زیر عمدی است ... ج- مواردی که قاتل قصد کشتن را ندارد و کاری را که انجام می‌دهد نوعاً کشنده نیست ولی نسبت به طرف بر اثر بیماری و یا پیری یا ناتوانی یا کودکی و امثال آن‌ها نوعاً کشنده باشد و قاتل نیز به آن آگاه باشد.» به نظر می‌رسد. بند «ج» اقتباسی از دیدگاه حضرت امام (ره) در کتاب تحریرالوسیله‌ی باشد. ایشان در کتاب خود چنین می‌گویند: «اگر طرف به علت بیماری یا کودکی یا پیری و امثالهم ضعیف باشد و کاری را که با آن‌ها می‌شود نوعاً کشنده نباشد و قاتل نیز قصد کشتن نداشته باشد اما بداند که طرف ضعیف است، قصاص در آن ثابت است. ایشان دلیل این امر را اجماع فقها و روایات معتبره اعلام می‌کند. رک: روح‌الله الموسوی الخمینی، پیشین، ص ۵۰۹.

2. Explanatory Theories

فعل عامل زیان و همچنین حالت زیان دیده هر دو به عنوان یک سبب مستقل در ورود زیان نقش داشته‌اند؛ به نحوی که، زیان با مشارکت هر دو سبب حاصل شده است و نه با دخالت یکی از آن‌ها؛ به گونه‌ای که، اگر حالت و یا وضعیت زیان دیده نبود، خسارتی ایجاد نمی‌شد و آن که، خسارت کمتری به بار می‌آمد؛ بنابراین، تردیدی نیست که این خسارت به عامل زیان منتسب نیست؛ بلکه این خود زیان دیده است که باید این زیان را مطابق قانون طبیعت تحمل کند. به موجب این دیدگاه چگونه می‌توان، فوت راننده‌ی اتومبیلی که در اثر سانحه‌ی تصادف دچار حمله‌ی قلبی شده است را بر عهده‌ی راننده‌ی مقصر در ایجاد تصادف نهاد. در حالی که، این حمله‌ی قلبی می‌توانست به واسطه‌ی حوادث دیگر، مانند شنیدن خبری خوشایند یا ناخوشایند روی دهد.^۱

دلیل دیگر آن که، همواره حالت و وضعیت خاص زیان دیده به گونه‌ای نیست که برای عامل زیان قابل پیش‌بینی باشد؛ به نحوی که، حقوق بتواند وی را به انجام اقدامات پیشگیرانه الزام کند؛ در حالی که، همواره حالت و وضعیت زیان دیده برای خود وی قابلیت پیش‌بینی دارد و زیان دیده بهتر می‌تواند برای جلوگیری از ورود زیان و همچنین جبران آن اقدامات احتیاطی را انجام دهد. به عنوان مثال، راننده‌ای که با یک هنرمند مشهور تصادف و وی را به مدت چند ماه خانه‌نشین می‌کند و زیان هنگفتی را به دلیل اجرا نشدن تعهدات قراردادی بر وی وارد می‌کند، بروز این تصادف با چنین شخصی را نمی‌توانست پیش‌بینی کند و این در حالی است که چنین فردی که به وضعیت اجتماعی و اقتصادی خود آگاه است، به سهولت می‌تواند، برای مثال، با خرید پوشش بیمه‌ای مناسب، خود را از تبعات زیان وارده ایمن کند.

۱. با این حال باید توجه داشت که این استدلال هنگامی می‌تواند مورد پذیرش قرار گیرد که سابقه‌ی بیماری پیش از عمل زاین باز زیان دیده وجود داشته باشد و الا اگر زیان دیده، سابقه‌ی بیماری نداشته و این بیماری در نتیجه‌ی فعل عامل زیان ایجاد شده باشد، کسی در مسؤولیت عامل زیان تردید نخواهد داشت. هر چند زیان از بیماری زیان دیده ناشی شده باشد و نه از فعل عامل زیان. در این باره رأی صادره از شعبه‌ی هفدهم دادگاه عمومی تهران در پرونده‌ی کلاسه‌ی ۱/۷۶ - ۱۳۷۴/۸/۹ و رأی قطعی آن که در تاریخ ۱۳۷۵/۵/۲۰ از شعبه‌ی پنجم دادگاه تجدید نظر صادر شده است، در خور توجه است. پرونده به این شرح است که زیان دیده به دلیل تحریکات خوانده دچار حمله‌ی قلبی شده و در نتیجه فوت می‌نماید. دادگاه با عنایت به تحریکات خوانده و با توجه به فقد سبق بیماری قلبی زیان دیده و با لحاظ گزارش کارشناسی که تأثیر این تحریکات را در حمله‌ی قلبی به میزان بیست درصد برآورد کرده بود، خوانده را به پرداخت بیست درصد دیه‌ی یک فرد مسلمان محکوم می‌کند؛ برای ملاحظه این رأی رک: یدالله بازگیر، پیشین، ص ۱۶۳.

۴. ارزیابی ادله

در مقام ارزیابی ادله‌ی ابرازی باید گفت، بر دلیل نخست قائلین به عدم تأثیر حالت زیان‌دیده، این ایراد مترتب است که دلیل، اخص از مدعای آن‌ها است؛ چرا که، حالت زیان‌دیده در برخی موارد به‌گونه‌ای است که ورود زیان را برای عامل زیان غیرقابل پیش‌بینی می‌کند و همواره چنین نیست که حدود آن را غیر قابل پیش‌بینی کند. این ایراد در صورتی قابل پذیرش است که پیش‌بینی زیان وارده در مسؤولیت مدنی را، به مانند مسؤولیت قراردادی، شرط بدانیم.^۱

در مقام نقد دلیل دوم باید گفت، صرفاً این حالت و وضعیت زیان‌دیده نیست که می‌تواند در ایجاد زیان، حالت ایستا داشته باشد؛ بلکه، به طور عمده عمل زیان‌دیده نیز می‌تواند چنین خصیصه‌ای داشته باشد؛ به نحوی که، به رغم فعل زیان‌دیده، اگر فعل عامل زیان نبود، خسارتی نیز به بار نمی‌آمد؛ مانند زیان مازادی که در نتیجه‌ی یک نبستن کمر بند ایمنی به زیان‌دیده وارد می‌آید. هر چند نبستن کمر بند ایمنی یک ترک فعل تقصیرآمیز است، اما این ترک فعل در شرایط عادی، حالت ایستا داشته و فاقد تأثیر است؛ اما، اگر با فعل عامل زیان همراه شود، می‌تواند منشاء اثر و ورود زیان گردد. بنابراین، در این‌گونه اعمال، زیان‌دیده نیز باید نقش وی را نسبت به زیان وارده انکار و مسؤولیت را به طور کامل بر عهده‌ی عامل زیان قرار داد؛ چرا که، نقش زیان‌دیده، حالت ایستا دارد. امری که پذیرش آن دشوار است.

قانون‌گذار ایران با توجه به این امر، در بند «ج» ماده‌ی ۴ قانون مسؤولیت مدنی مقرر نموده است که: «دادگاه می‌تواند میزان خسارت را در موارد زیر تخفیف دهد: ... ۳- وقتی که زیان‌دیده به نحوی از انحاء موجبات تسهیل ایجاد زیان را فراهم

۱. در میان نظام‌های حقوقی جهان در خصوص شرطیت قابلیت پیش‌بینی برای عامل زیان یا عدم شرطیت آن برای ایجاد مسؤولیت وی اختلاف است. در برخی از نظام‌های حقوقی، همچون آلمان، رعایت این شرط در مسؤولیت قراردادی و نه در مسؤولیت غیرقراردادی ضروری نمی‌باشد (ماده‌ی ۸۵۳ قانون مدنی آلمان). در مقابل، برخی نظام‌های حقوقی همچون انگلیس، آن را به عنوان یکی از شروط عام ایجاد مسؤولیت در هر دو نظام مسؤولیت قراردادی و قهری به رسمیت شناخته‌اند؛ هر چند این شرط صرفاً باید در مورد خسارات دور رعایت شود. در خساراتی که نتیجه‌ی مستقیم فعل زینبار است، نیازی به پیش‌بینی زیان‌دیده نیست؛ چرا که، عرف آن را احراز می‌کند و همین احراز برای مقنن کافی است. البته آنچه نیازمند پیش‌بینی است، نوع زیان است، و نه پیش‌بینی حدود آن. بعضی از نظام‌های حقوقی دیگر نیز، همچون فرانسه، چنین شرطی را در مسؤولیت قراردادی ضروری دانسته و ضرورت آن را در مسؤولیت غیرقراردادی انکار کرده‌اند. با این وجود، در همین نظام حقوقی نیز افرادی هستند که لزوم وجود این شرط را در مسؤولیت مدنی مبتنی بر تقصیر، پذیرفته و آن را مورد تأکید قرار داده‌اند.

نموده یا به اضافه شدن آن کمک و یا وضعیت واردکننده زیان را تشدید کرده باشد». در این بند از ماده‌ی مذکور، نقش زیان‌دیده، که در تسهیل ورود زیان خلاصه می‌شود، حالت ایستا دارد؛ حالتی که جز با ضمیمه شدن به فعل زیانبار عامل زیان منشاء اثر نمی‌شود. از این رو، مقنن مسؤولیت اصلی را بر عهده‌ی سبب پویا قرار داده و سبب ایستا را، که جز با ایجاد سبب پویا منشاء اثر نمی‌گردد، در اصل مسؤولیت دخالت نداده است.

در مقام رد این ایراد و این قیاس می‌توان گفت، هر چند این دو نوع دخالت زیان‌دیده در زیان وارده حالت ایستا دارند، اما، نقش زیان‌دیده که در قالب حالت و وضعیت وی به منصفی ظهور رسیده، منفعلانه است؛ در حالی که، نقش وی در عمل توأم با تقصیر نقشی فاعلانه است. از این رو، یکی دانستن این دو و قیاس آن‌ها با یکدیگر اقدامی صحیح به نظر نمی‌رسد.

ایراد مترتب بر دلیل سوم قائلین به عدم تأثیر حالت زیان‌دیده آن است که هر چند مسؤولیت دائر مدار فعل است، اما، این امر نسبت به عامل زیان قابل طرح است و نه نسبت به زیان‌دیده. در نظام حقوقی ایران، تحمل خسارت توسط زیان‌دیده، مستلزم ارائه‌ی دلیل خاصی نیست؛ چرا که، تحمل خسارت از سوی زیان‌دیده، سنگ بنای مسؤولیت مدنی است.^۱ این زیان‌دیده است که باید برای عدم تحمل این خسارت و انتقال آن به عامل زیان، ارکان مسؤولیت و از جمله فعل زیانبار را اثبات کند. اصل، بر براءت ذمه‌ی عامل زیان از جبران خسارت است؛ مگر آن که، دلیلی متقن بر جبران‌پذیری خسارت وجود داشته باشد.

در مقام نتیجه‌ی ارزیابی هر یک از ادله‌ی یاد شده، به نظر می‌رسد باید

۱. نخستین پرسشی که مسؤولیت مدنی باید به آن پاسخ بگوید، این است که در هنگام ورود زیان چه کسی باید آن را تحمل کند؟ آیا باید امنیت زیان‌دیده را ترجیح داد و خسارت وی را جبران کرد، یا آن که، جانب فعالیت عامل زیان را گرفته و زیان‌دیده را مجبور به تحمل خسارت کرد. اصل کلی در مسؤولیت مدنی آن است که هر کس باید زیان وارده به خود را تحمل کند و جبران‌پذیری خسارات جنبه استثنائی دارد، هم‌چنان که هولمز می‌گوید: «جبران خسارت هدف مسؤولیت مدنی نیست و علی‌الاصول زیان‌دیده باید ضرر را متحمل شود». رک: حسن بادی، فلسفه‌ی حقوق مدنی، انتشارات شرکت سهامی انتشار، تهران، ۱۳۸۴، ص ۲۱۱. ایشان این مطلب را قاعده‌ی اول مسؤولیت مدنی (The Initial Liability Rule) معرفی می‌کنند. کلمن نیز با این بیان که «انتقال ضرر با استفاده از قدرت عمومی از زیان‌دیده به واردکننده زیان یک واقعه حقوقی است، در حالی که باقی گذاردن آن در جایی که وارد شده است و عدم انتقال آن به دیگری واقعه‌ای طبیعی است»، از این ایده طرفداری می‌کند. به نقل همان، ص ۲۱۶.

میان دو موضع قائل به تفکیک شد. بدین صورت که، اگر وضعیت و حالت زیان دیده به گونه‌ای باشد که سبب بروز خود زیان شود، به مانند بیماری قلبی زیان دیده که به دلیل بروز نزاع میان وی و عامل زیان، فعال گشته و به فوت او منجر می‌شود، در مسؤولیت عامل زیان مؤثر بوده و وی را به صورت کامل از مسؤولیت بری می‌کند؛ زیرا، میان فعل عامل زیان و زیان وارده، رابطه‌ی سببیت قابل اعتمادی وجود ندارد؛ رابطه‌ای میان وضعیت و حالت زیان دیده و زیان وارده به مراتب بیشتر است.^۱ اما، اگر حالت و وضعیت زیان دیده تنها سبب تسریع و یا افزایش زیان شود، با توجه به نقش منفعلانه‌ی زیان دیده و در مقابل، نقش فاعلی عامل زیان و نیز حق زیان دیده در حمایت از تمامیت جسمی وی و همچنین برابری همگان در برابر قانون، بهتر آن است که میان حالت‌های جسمانی و روانی زیان دیده از یک سو و وضعیت اجتماعی و اقتصادی وی از سوی دیگر تفکیک قایل شد؛ به نحوی که، تأثیر حالت جسمی و روانی زیان دیده بر مسؤولیت عامل زیان را انکار و در مقابل، تأثیر حالت‌های غیر جسمانی زیان دیده بر کاهش مسؤولیت عامل زیان، را قائل شد. تنها دلیلی که می‌توان برای این تفکیک ذکر کرد، آن است که؛ حالت و وضعیت غیر جسمی زیان دیده برای عامل زیان، نوعاً امری غیر قابل پیش‌بینی است، لذا، این امر، بر مسؤولیت عامل زیان تأثیر گذاشته و به کاهش مسؤولیت وی منجر می‌شود. جلوگیری از گسترش بی‌رویه‌ی دامنه‌ی مسؤولیت مدنی نیز ایجاب می‌کند که زیان‌های ناشی از وضعیت اجتماعی و اقتصادی زیان دیده، در شمول حقوق قرار نگرفته و با دیگر اهرم‌های حقوقی، چون

۱. در تأیید این تفکیک می‌توان به رأی صادره در پرونده‌ی کلاسه‌ی ۲۰/۶۷۹ در تاریخ ۱۳۷۳/۷/۲۸ از شعبه‌ی بیستم دیوان عالی کشور استناد نمود. در دعوی مذکور سرباز وظیفه‌ای در داخل حمام مشغول شست‌وشویی موکت‌های واحد محل خدمتش بوده و به علت ریخته شدن کف در داخل حمام پایش لغزیده و به دلیل اصابت سر وی با در حمام بیهوش و بر روی در می‌افتد. وی در اثر برقی که به در حمام وصل بوده، دچار برق‌گرفتگی شده و فوت می‌کند. پزشکی قانونی علت مرگ را برق‌گرفتگی اعلام نموده و بازرسی نیز علت وجود برق را عدم رعایت اصول فنی در سیم‌کشی برق بیان می‌دارد. از این رو، بازماندگان وی علیه مسؤول برق اقامه‌ی دعوا می‌کنند. دادگاه بدوی به دلیل انتساب زیان به مسؤول برق وی را به قتل غیر عمد و پرداخت دیه‌ی کامل محکوم می‌کند. با اعتراض محکوم‌علیه، شعبه‌ی بیستم دیوان عالی کشور با این استدلال که میان عمل محکوم‌علیه و مرگ متوفی رابطه‌ی سببیت وجود ندارد، بلکه سبب اصلی مرگ، بیهوشی متوفی بوده است و نه برق‌گرفتگی، حکم بدوی را نقض می‌نماید. به نظر می‌رسد از نگاه دیوان آنچه سبب اصلی مرگ بوده، صرف برق‌گرفتگی نبوده، بلکه سبب اصلی حالت اغمای زیان دیده است که سبب شده نتواند از خود در برابر برق‌گرفتگی عکس‌العملی نشان دهد. رک: پدالته بازگیر، استنباط‌های قضایی دیوان عالی کشور در امور جزایی (۱)، انتشارات فردوسی، تهران، ۱۳۸۲، صص ۱۰۹-۱۰۸.

بیمه‌های شخص اول، جبران شود.^۱

با این حال، باید توجه داشت در مواردی که حالت و وضعیت زیان‌دیده در مسؤولیت عامل زیان مؤثر بوده و وی را به طور جزئی یا کلی از مسؤولیت بری می‌کند، چنان‌چه عامل زیان با علم به وضعیت جسمی زیان‌دیده و یا به عمد، عملی را مرتکب و موجب تأثیر این حالت و وضعیت و در نهایت وقوع ضرر شود، عامل زیان مسؤولیت دارد.^۲ بند «ج» ماده‌ی ۲۰۶ قانون مجازات اسلامی نیز مؤید این دیدگاه است. بنابراین، اگر شخصی با علم به بیماری تنگی نفس زیان‌دیده او را در محل نامطلوبی حبس کند و وی به این دلیل و نیز به واسطه‌ی بیماری مذکور فوت کند، عامل زیان ضامن قتل وی می‌باشد.

۵. شرایط تأثیر و عدم تأثیر حالت و وضعیت زیان‌دیده:

همان‌گونه که، پیشتر نیز گفته شد، در بحث تأثیر یا عدم تأثیر حالت و وضعیت زیان‌دیده بر مسؤولیت عامل زیان، در جهت کاهش مسؤولیت وی، بهتر آن است که میان حالت‌های جسمی و روانی از یک سو و وضعیت غیر جسمی وی از سوی دیگر، تفاوت قائل شده و تأثیر این حالت و وضعیت زیان‌دیده را در مورد نخست، رد و در مورد اخیر پذیرفت. اما، با این حال این امر مطلق نبوده و ممکن است در بعضی موارد نتیجه‌ی عکس به وجود آید. ابتدا به شرایط تأثیر حالت جسمی و روحی زیان‌دیده بر مسؤولیت عامل زیان و سپس، ابتدا به شرایط عدم تأثیر این وضعیت، بر مسؤولیت عامل زیان پرداخته می‌شود.

۱. با این حال، با توجه به رأی اصراری دیوان عالی کشور، به نظر می‌رسد که دیوان نسبت به تأثیر حالت و وضعیت جسمی زیان‌دیده بر مسؤولیت عامل زیان تمایلی نداشته و برائت جزئی عامل زیان و تقسیم خسارت را نمی‌پذیرد. شرح پرونده‌ای که منتهی به اظهار نظر دیوان شد، از این قرار است که فردی پس از درگیری با متهم و در اثر ضربات مشت وی به داخل جوی آب افتاده و به علت داشتن بیماری قلبی و منقلب شدن حالش پیش از رسیدن به بیمارستان فوت می‌کند. دادگاه در رأی اصراری، با توجه به تشخیص پزشکی قانونی مبنی بر این که سکنه‌ی قلبی نتیجه‌ی درگیری و هیجان و اضطراب ناشی از درگیری بوده است، متهم را با توجه به عدم آگاهی وی از بیماری قلبی متوفی و منفی بودن سوه‌نیت وی به قتل غیر عمد محکوم می‌نماید. رک: رأی اصراری شماره‌ی ۲۵ مورخ ۱۳۷۵/۱۰/۴. احمد باختر، مجموعه آرا اصراری دیوان عالی کشور، تهران، انتشارات جنگل، ۱۳۸۶، ص ۲۳۷.

۲. برای دیدن تأثیر عمد عامل زیان در حدود خسارات قابل جبران، رک: ایرج بابایی، شرایط خسارت قابل جبران، کار تحقیقاتی در دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۸۱، صص ۶۰-۴۳.

Aundre Tunk, Introduction in International Encyclopedia Of Comparative Law, (Vol. XI, Torts), Part. 1, p. 95.

۱-۵. شرایط تأثیر وضعیت جسمانی زیان‌دیده بر مسؤولیت عامل

زیان

قاعده این است که حالت جسمی زیان‌دیده اعم از حالت فیزیکی و روحی، نمی‌تواند بر مسؤولیت عامل زیان تأثیری داشته باشد. اما، این قاعده‌ی حقوقی نیز بدون استثناء نمی‌باشد؛ به نظر می‌رسد می‌توان فرضی را تصور کرد که حالت جسمی زیان‌دیده به عنوان یک دفاع در مسؤولیت عامل زیان نیز مؤثر باشد. آنچه واجد اهمیت است، بیان شرایط تأثیر این امر بر مسؤولیت عامل زیان و پاسخ به این پرسش است که در پر تو وجود چه شرایطی حالت جسمی زیان‌دیده نیز می‌تواند بر مسؤولیت عامل زیان تأثیرگذار باشد و برای او یک دفاع محسوب شود؟

به نظر می‌رسد در صورت تحقیق چهار شرط وجود رابطه‌ی سببیت میان حالت زیان‌دیده و زیان وارده؛ وجود این حالت پیش از وقوع فعل زیانبار؛ دخیل بودن تقصیر زیان‌دیده در حدوث آن و غیرقابل پیش‌بینی بودن این حالت برای عامل زیان، حالت و وضعیت جسمی زیان‌دیده می‌تواند سبب کاهش مسؤولیت عامل زیان شود. بنابراین، هر گاه، این وضعیت و حالت که سبب ورود زیان شده است، در نتیجه‌ی عمل زیانبار ایجاد شده باشد، عامل زیان نمی‌تواند در جهت کاهش بار مسؤولیت خود به این وضعیت استناد کند.^۱

همچنین اگر برای زیان‌دیده این امکان فراهم باشد که عامل زیان را از حالت و وضعیت خاص خویش آگاه کند، اما، از این امر خودداری ورزد، عامل زیان ضامن خسارتی که نتیجه‌ی حالت و وضعیت خاص زیان‌دیده است، نمی‌باشد؛ چراکه، نقش زیان‌دیده با وجود تقصیر در آگاهی دادن به عامل زیان، دیگر نقشی منفعلانه تلقی نمی‌شود.

۲-۵. شرایط عدم تأثیر وضعیت غیر جسمانی زیان‌دیده بر مسؤولیت

عامل زیان

همان‌گونه که گفته شد، در صورت وجود رابطه‌ی سببیت میان وضعیت غیر جسمانی زیان‌دیده و ضرر وارده، بهتر آن است که گفته شود وضعیت غیر جسمانی زیان‌دیده بر مسؤولیت عامل زیان تأثیر گذاشته و وی را از جبران این میزان زیان، بری می‌کند؛ اما، به نظر می‌رسد این اصل نیز بدون استثناء نباشد؛ وضعیت غیر جسمانی

۱. رک: رأی صادره از شعبه‌ی هفدهم دادگاه عمومی تهران و رأی قطعی آن از شعبه‌ی پنجم دادگاه تجدیدنظر.

زیان دیده نیز ممکن است تحت شرایطی، و به رغم وجود رابطه‌ی سببیت میان حالت غیرجسمانی زیان دیده و زیان وارده، در کاهش مسؤلیت عامل زیان، بی‌تأثیر می‌باشد. به نظر می‌رسد هر گاه این حالت برای عامل زیان قابل پیش‌بینی باشد. در زیان نقشی اساسی و فعال داشته زیان دیده تنها نقشی انفعالی دارد.^۱ بنابراین، اگر وضعیت غیرجسمانی زیان دیده برای عامل زیان امری قابل پیش‌بینی باشد، خسارات ناشی از این وضعیت نیز به عامل زیان منتسب می‌شود؛ چرا که، با قابل پیش‌بینی بودن وضعیت زیان دیده، میان فعل عامل زیان و این مقدار زیان که نتیجه‌ی وضعیت خاص زیان دیده است، رابطه‌ی سببیت ایجاد می‌شود؛ این عامل زیان است که شروع زیان از ناحیه‌ی او صورت گرفته و او است که باید تمام تلاش خود را در جهت کاستن از آثار آن به کار گیرد.^۲ همچنین است فرضی که عامل زیان، در ورود زیان عمد داشته باشد. چراکه، عمدی بودن ایجاد ضرر، عاملی برای احراز رابطه‌ی سببیت میان فعل عامل زیان و ضررهای وارده، هر چند دور، می‌باشد؛ زیرا، فرض آن است که عاقد خواستار تحقق این زیان‌ها نیز می‌باشد.^۳ بنابراین، اگر فردی با علم به موقعیت اقتصادی و اجتماعی دیگری به او ضرری وارد آورد، مسؤول تمام خساراتی است که به وجود آمده است.

به وضعیت غیرجسمانی زیان دیده ناشی از تقصیر یا عدم مراقبت او نباشد عدم تأثیر حالت و وضعیت زیان دیده در مسؤولیت عامل زیان، تنها در صورتی امری معقول تلقی شده و با اصول حقوقی سازگار است که حالت و وضعیت غیرجسمانی زیان دیده از تقصیر وی ناشی نشده باشد؛ در غیر این صورت، باید به تأثیر این امر در مسؤولیت عامل زیان قائل شد. ماده‌ی ۲۸۴ قانون مجازات اسلامی، در تأیید این امر مقرر می‌کند: «هرگاه شخصی که دارای دو چشم است چشم کسی را که فقط

۱. در نظام حقوقی انگلیس برای ایجاد مسؤولیت برای زیان دیده، در کنار موارد بیان شده در بالا، شرط دیگری نیز مورد توجه قرار گرفته و آن غیر قابل پیش‌بینی بودن عمل زیان دیده برای عامل زیان است؛ به نحوی که اگر عامل زیان بتواند به‌گونه‌ای عمل زیان دیده را پیش‌بینی کند، نمی‌تواند برای رهایی از خسارات ناشی از عمل زیان دیده به تقصیر او استناد کند؛ هر چند عمل زیان دیده عمدی باشد.

Andrew Ashworth, Principle Criminal Law, (Clarendon Press, Oxford, 1991), p. 108; Catherine Elliot & Frances Quin, Criminal Law, (Pearson Longman, 2006). pp. 11-52.; A. M Honore, op. cit, p. 110.

2. A. M Honore, op. cit, p. 132 .

۳. حسن درودیان، جزوه ی حقوق مدنی ۴، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، سال تحصیلی ۱۳۸۱-۸۲، ص ۱۰۴.

دارای یک چشم است درآورد، مجنی‌علیه می‌تواند یک چشم جانی را قصاص کند و نصف دیه کامل را هم دریافت کند... مگر در صورتی که مجنی‌علیه یک چشم خود را قبلاً در اثر قصاص یا جنایتی که استحقاق آن را داشته است از دست داده باشد که در این مورد می‌تواند یک چشم جانی را قصاص کند و یا با رضایت جانی نصف دیه کامل دریافت نماید».

اگر چه شق دوم این ماده بر موضوع حاضر، منطبق نبوده، و صیغه‌ی جزایی دارد، اما با برداشتن عنوان «در اثر قصاص یا جنایتی که استحقاق آن را دارد» و گذاشتن لفظ «تقصیر» می‌توان از آن بهره‌ی کافی را برد؛ افزون بر این، با توسل به قیاس اولویت می‌توان گفت این که حالت جسمی زیان‌دیده در صورتی که منتسب به تقصیر وی باشد، در میزان مسؤولیت عامل زیان مؤثر است، به طریق اولی، در حالت غیرجسمانی زیان‌دیده نیز اگر این وضعیت منتسب به تقصیر او باشد، مؤثر بوده و عامل زیان را قادر به استناد به آن می‌کند تا بدین طریق خود را از بار مسؤولیت نسبت به زیان مازاد برهاند.

با این حال به نظر می‌رسد در صورتی که وضعیت زیان‌دیده برای عامل زیان امری قابل پیش‌بینی باشد یا عامل زیان در ورود زیان دارای عمد باشد، وی نتواند در جهت کاهش مسؤولیت خود به این وضعیت استناد کند، هر چند این وضعیت در نتیجه‌ی تقصیر زیان‌دیده ایجاد شده باشد؛ زیرا، با توجه به نقش منفعلانه‌ی زیان‌دیده و نقش انفعالی عامل زیان و با عنایت به قابل پیش‌بینی بودن این حالت برای عامل زیان، عمل وی سبب مقدم در تأثیر بوده و در نتیجه وی مسؤول زیان وارده قلمداد می‌شود.

۶. صور حالت و وضعیت زیان‌دیده و تأثیر هر یک بر مسؤولیت عامل

زیان

همان‌گونه گفته شد، علاوه بر حالت جسمانی زیان‌دیده، که می‌تواند در بیماری‌ها، معلولیت‌ها و شرایط خاص جسمی وی خلاصه شود، حالت روحی زیان‌دیده و موقعیت، اجتماعی و یا اقتصادی وی در جامعه، نیز می‌تواند از علل بروز یا تشدید خسارت باشد. در این بخش به تأثیر هر یک از این صور پرداخته می‌شود.

۱-۶. حالت جسمانی زیان دیده

حالت فیزیکی شخص زیان دیده مانند معلولیت‌ها و بیماری‌های وی می‌تواند سبب، افزایش و در بعضی موارد ورود اصل خسارت شود. برای مثال، هر گاه فردی با یک بیمار مبتلا به کم‌خونی تصادف نماید و زیان دیده به دلیل شدت خونریزی و بیماری کم‌خونی، زودتر از فرد متعارف فوت نماید، عامل زیان نمی‌تواند بیماری زیان دیده، که سبب تسریع ورود خسارت شده است، را دلیل براثت خود تلقی کند. با این وجود، می‌توان فرضی را مطرح کرد که حالت زیان دیده در افزایش میزان خسارت مؤثر است؛ برای مثال، هر گاه فردی با یک معلول جسمی تصادف کرده و سبب افزایش معلولیت وی شود، نسبت به زیان وارده، مسؤولیت دارد هر چند اثبات کند که اگر این شخص این معلولیت را نمی‌داشت، زبانی به بار نمی‌آمد. گاهی نیز حالت زیان دیده در اصل ورود خسارت مؤثر است، برای مثال، هر گاه فردی، شخص بیماری را که از تنگی نفس رنج می‌برد، در مکانی حبس و وی به دلیل بیماری فوت کند، مسؤول فوت محبوس تلقی می‌شود. همچنین فردی که شخص کوتاه‌قدی را که از توانایی شنا کردن بی‌بهره است، در استخری بیاندازد و وی در نتیجه‌ی خفگی فوت کند، نمی‌تواند کوتاه‌قدی زیان دیده یا عدم توانایی وی در شنا کردن را سبب مرگ بداند؛ چرا که، عامل زیان، قربانیان خود را در وضع موجود آنها می‌گیرد. این حکم تا حدودی در حقوق ایران و تا حد بسیاری در حقوق انگلستان پذیرفته شده است.

۲-۶. وضعیت روحی زیان دیده

از دیگر مواردی که به شخص زیان دیده منتسب و سبب افزایش یا ورود خسارت می‌شود، حالت روحی زیان دیده است. در این نوشتار تأثیر این حالت با اثر وضعیت جسمانی زیان دیده، یکی دانسته شد و به تبع تمایل عمومی، حکمی مشابه حالت جسمانی زیان دیده بر آن مترتب گردید؛ مانند فرضی که شخصی به دروغ خبری بد را به دیگری می‌دهد و وی که از تعادل روحی برخوردار نیست، در نتیجه‌ی شنیدن این خبر دچار اختلال مشاعر شده و به خود آسیب می‌رساند.

همان‌گونه که پیشتر نیز گفته شد، حالت روحی زیان دیده نیز نمی‌تواند دلیلی برای کاهش مسؤولیت عامل زیان تلقی شود. نظام حقوقی انگلستان، حتی از این هم

فراتر رفته و عقاید مذهبی را نیز در حکم حالت روحی زیان‌دیده تلقی شده است؛ در این‌باره توجه به رأیی که از دادگاه استیناف انگلستان صادر شده است، مفید به نظر می‌رسد. در این پرونده شخصی به دیگری جراحی وارد می‌آورد. با انتقال مجروح به بیمارستان، پزشکان درصدد تزریق خون به بیمار بر می‌آیند. اما، بیمار به دلیل اعتقادات مذهبی این امر را حرام دانسته و از تزریق خون به بدن خود جلوگیری می‌کند؛ پس از آن، این فرد به دلیل کم‌خونی فوت می‌کند. دادگاه بدوی و استیناف امتناع بیمار از تزریق خون را مصداقی از قاعده‌ی «جمجمه‌ی نازک» قلمداد کرده و به مسؤولیت عامل زیان حکم نمودند.^۱

۳-۶. اثر وضعیت اجتماعی و یا اقتصادی زیان‌دیده:

گاهی موقعیت یا وضعیت اجتماعی و یا اقتصادی زیان‌دیده در جامعه، نیز می‌تواند یکی از علل تشدید خسارت می‌باشد؛ به رغم آن‌که چنین وضعیتی می‌تواند برای عامل زیان نوعی دفاع تلقی شده و او را جزئاً از مسؤولیت برهاند، اما این قاعده نیز بدون استثناء نیست؛ بلکه، تحت شرایطی وضعیت این چنینی زیان‌دیده نیز می‌تواند موجبات مسؤولیت عامل زیان را فراهم آورد. به عنوان مثال، در نظام حقوقی ایران نمی‌توان عامل زیان را به پرداخت دیه‌ای بیش از یک دیه‌ی کامل انسان در حق زیان‌دیده‌ای که بهترین نقاش است، محکوم کرد. با این حال اگر عامل زیان عمداً به چنین شخصی خسارتی وارد آورد، یا با علم به موقعیت وی به او زیان رساند، مسؤول جبران تمام خسارت وارده است؛ بی‌تردید، جایگاه و منزلت اجتماعی و کاری زیان‌دیده در میزان این خسارت تأثیر به‌سزایی دارد.

1. R v Balaue (1975); Andrew Ashorth, op. cit, p. 108.

۷. برآمد

به نظر می‌رسد در مقام بیان تأثیر حالت و وضعیت زیان دیده در مسؤولیت عامل زیان باید میان دو مورد تفکیک شود؛ بدین گونه که، هر گاه حالت و وضعیت زیان دیده به نحوی باشد که سبب بروز خود زیان شود، به گونه‌ای که اگر زیان دیده در آن حالت و شرایط قرار نمی‌داشت، زبانی نیز به بار نمی‌آمد، اما اگر حالت و وضعیت زیان دیده صرفاً سبب افزایش زیان گردد، با توجه به نقش منفعلانه‌ی زیان دیده و در مقابل، نقش فاعلی عامل زیان و با عنایت به حق زیان دیده نسبت به حمایت قانون از تمامیت جسمی وی و همچنین برابری همگان در برابر قانون و نیز تمایل اکثر نظام‌های حقوقی جهان به این امر، بهتر آن است که میان حالت‌های جسمانی و روانی زیان دیده از یک سوی و وضعیت اجتماعی و اقتصادی وی از سوی دیگر تفکیک قایل شد. در این خصوص باید تأثیر وضعیت جسمانی و روانی زیان دیده، بر مسؤولیت عامل زیان را منتفی دانسته و در مقابل، تأثیر وضعیت اجتماعی و اقتصادی زیان دیده بر مسؤولیت عامل زیان، در جهت کاهش مسؤولیت وی قائل شد.

با این حال، باید توجه داشت که اگر عامل زیان با علم به حالت جسمی، روحی و وضعیت اجتماعی و اقتصادی زیان دیده و یا به عمد، عملی را مرتکب شود که سبب فعال شدن وضعیت مذکور شده و در نهایت به وقوع ضرر منتهی گردد، عامل زیان در برابر تمام زیان‌های وارده مسؤول است. در این فرض، وضعیت زیان دیده نمی‌تواند بر مسؤولیت عامل زیان مؤثر واقع شود.

در مقابل، اگر با وجود آن که، زیان دیده این امکان را داشته باشد که عامل زیان را از وضعیت خاص خویش آگاه کند، اما از این امر خودداری ورزد، عامل زیان ضامن خسارتی که نتیجه‌ی وضعیت خاص زیان دیده است، نمی‌باشد؛ چرا که، نقش زیان دیده با وجود تقصیر در آگاهی دادن به عامل زیان، نقشی منفعلانه نمی‌باشد.

فهرست منابع

- ۱- اردبیلی، محمدعلی، ۱۳۸۱، حقوق جزای عمومی، ج اول، تهران، انتشارات میزان.
- ۲- باختر، احمد، ۱۳۸۶، مجموعه آراء اصراری دیوان عالی کشور، تهران، انتشارات جنگل.
- ۳- بادینی، حسن، ۱۳۸۴، فلسفه حقوق مدنی، تهران، انتشارات شرکت سهامی انتشار.
- ۴- بازگیر، یدالله، ۱۳۸۲، منتخب آراء قطعیت یافته در امور جزایی در قتل و ضرب و جرح عمدی و غیرعمدی، تهران، انتشارات بازگیر.
- ۵- بازگیر، یدالله، ۱۳۸۲، استنباط‌های قضایی دیوان عالی کشور در امور جزایی (۱)، تهران، انتشارات فردوسی.
- ۶- ژوردن، پاتریس، ۱۳۸۵، اصول مسؤولیت مدنی، ترجمه‌ی مجید ادیب، تهران، انتشارات میزان.
- ۷- دل وکیو، ژرژ، ۱۳۸۰، فلسفه‌ی حقوق، ترجمه‌ی جواد واحدی، تهران، انتشارات میزان.
- ۸- حسینی‌نژاد، قلی، ۱۳۷۷، مسؤولیت مدنی، تهران، انتشارات مجمع علمی و فرهنگی مجد.
- ۹- کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۵، الزامات خارج از قرارداد، ج اول، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۱۰- بیگی حبیب‌آبادی، احمد، آذر و دی ۱۳۷۷، «تقصیر نسبی زیان‌دیده»، پژوهش‌های حقوقی، شماره‌ی ۱۱.
- ۱۱- جنیدی، لعیا، زمستان ۱۳۷۸، «تقصیر زیان‌دیده»، مجله‌ی دانشکده‌ی حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره‌ی ۴۶.
- ۱۲- کاظمی، محمود، زمستان ۱۳۸۴، «آثار تقصیر زیان‌دیده بر مسؤولیت مدنی»، فصلنامه‌ی پژوهشی دانشگاه امام صادق، شماره‌ی ۲.
- ۱۳- الموسوی‌الخمینی، روح‌الله، ۱۴۰۳ق، تحریر الوسیله، ج دوم، انتشارات دارالصراف المستقیم.

- ۱۴- خوانساری، احمد، ۱۳۶۴، **جامع المدارک**، ج ششم، انتشارات مکتبه الصدوق.
 ۱۵- شهید ثانی، ۱۴۲۶ق، **الروضه البهیه**، ج دوم، انتشارات ارغوان دانش.
 ۱۶- فخر المحققین، ۱۳۸۹، **ایضاح الفوائد**، ج چهارم، انتشارات مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
 ۱۷- محقق حلی، ۱۴۲۵ ق، **شرایع الاسلام**، ج چهارم، انتشارات دارالتفسیر.

18- Ashworth; Andrew, **Principles Criminal Law**, Clarendon Press, Oxford, 1991.

19- Birks; Peter, **English Private Law**, Oxford university press, Oxford, 2000, in II volume, v. II.

20- Clareson; C. M. V., **Understanding Criminal Law**, Fontana Press, 1987.

21- Harpwood; Vinienn, **Modern Tort Law**, Cavendish publishing, 2003

22- Eliot; Catherine & Frances Quin, **Criminal Law**, Pearson Longman, 2006.

23- Honore; A. M, Causation and Remoteness of Damage in **International Encyclopedia of Comparative Law**, Vol. XI, Torts, Part.2.

24- Lunney; Mark & Ken Oliphant, **Tort Law**, oxford press, Oxford, 2000.

25- Markesinis; B.C & S.F Deakin, **Tort Law**, clarendon press, Oxford, 2000.